

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

**A természeti és társadalmi erőforrások szerepe
Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre**

PhD értekezés tézisei

Tarpai József

Pécs, 2013

A doktori iskola neve: PTE Földtudományok Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Dövényi Zoltán,
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

A doktori témacsoport neve: Turizmusföldrajz
Vezetője: Dr. Trócsányi András,
habilitált egyetemi docens
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

Az értekezés tudományága: Turizmusföldrajz
Témavezető: Dr. Tóth József DSc,
professor emeritus
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és
Urbanisztikai Tanszék

1. Bevezetés

A jelen értekezés kutatási területétül választott Kárpátalja megye egyike a Közép-Kelet-Európában található Ukrajna 27 közigazgatási egységének. Önmagában már a vizsgált megye megnevezése is meglehetősen ellentmondásos. Ukránul Закарпаття (Zakarpattya), azaz „Kárpátontúli terület”, ami a megye angol (Transcarpathia) és más idegennyelvű megnevezésében is visszatükröződik. Ugyanakkor magyarul a Zakarpattya egyáltalán nem ismert, helyette a Kárpátalját használjuk. Ha a legnépszerűbb internetes böngészőn próbálunk rákeresni, a Закарпаття (Zakarpattya) szó leütése mintegy 15 millió találatot eredményez, a Kárpátalja elnevezés 5 milliót, a Transcarpathia mindössze 300 ezret¹. A két megnevezés közötti eltérést, sajátos módon, a terület földrajzi elhelyezkedésének kétféle nézőpontból való meghatározása adja. Míg Kijevhez, az ország fővárosához képest a régió a Kárpátok túlsó oldalán terül el, addig Magyarország szempontjából a Kárpátok lábánál fekszik az évszázadokon át Szent István király országához tartozott terület.

Kárpátalján kialakult hagyományai vannak a turizmusnak, ami elsősorban a vidék természeti környezetének és erőforrásainak köszönhető. Még az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt megkezdődött ezek hasznosítása. Már a XX. század elején több ismert fürdő üzemelt a mai Kárpátalja területén. A csehszlovák fennhatóság éveiben (1919–1938) a vidéki turizmus kedvelt célpontja volt a régió, a szovjet időszakban (1945–1991) pedig mindezek folytatásaként módszeres fejlesztések mentek végbe, melyek elsősorban Kárpátalja gyógyturizmusát érintették. Nagy befogadóképességű szanatóriumok épültek a feltárt ásványvízforrások bázisán. Ezek egész évben kiegyenlített arányú belföldi turistaforgalmat biztosítottak az üdülőhelyek vonzáskörzetében.

A szocializmus évtizedei alatt a vasfüggöny határozta meg Kárpátalja területi fejlődését, illetve turizmusát. Az infrastrukturális fejlesztések messze elkerülték a határvidéket, kizárólag Moszkva felé irányultak. Kárpátalja határ menti területei (amelyeken nem melleleg a kárpátaljai magyarság zöme élt) szigorúan zárt területnek minősültek, turista ide alig léphetett be. 1991-ben a Szovjetunió széthullásával a helyzet megváltozott, de a sok évtizedes elszigeteltség negatív hatásait máig sem sikerült teljesen felszámolni, ezt bizonyítja a Nyugatról érkező turisták alacsony száma. Az 1998-as és a 2001-es árvíz a sok pusztítás mellett némi javulást is hozott, ami elsősorban a vidék területi fejlődésének és ismertségének növekedésében volt mérhető. Felerősödött a Magyarország felől Kárpátaljára irányuló turistaforgalom, ami a falusi turizmus és az örökségturizmus fejlődését vonta maga után.

A 2005-ben lezajlott ún. „narancsos forradalom” után Ukrajna egyértelműen nyugatorientált politikát igyekezett folytatni. Eltörölte a vízumkényszert az Európai

¹ A Google keresőben 2012 júniusában végzett vizsgálat adatai alapján.

Unió és Észak-Amerika országaival szemben, 2008-ban pedig belépett a WTO-ba. Mindez közvetlen hatást gyakorolt a turizmus fejlődésére is. A Nyugat felé való nyitás újabb állomása volt a 2012-es labdarúgó-Eb megrendezése.

A történelmi alapokon nyugvó kettősség több szinten is befolyásolja Kárpátalja jelenét. A Kárpátok hegységrendszerével fizikailag, a történelmi múlt által pedig szellemileg elszigetelt vidék igazi „kis ország az országon belül”, ezzel együtt – Ukrajna legnyugatibb fekvésű megyéjeként – Európa kapuja is egyben. A régió határmentiségéből adódóan potenciális lehetőség kínálkozik a nemzetközi gazdasági és infrastrukturális fejlesztésekre, melyek között, véleményem szerint, kiemelt szerep jut a turizmus ágazatának. Ezt számos, a megyében megfigyelhető pozitív tendencia is alátámasztja, ugyanakkor legalább ugyanannyi negatív tényező kérdőjelezi meg. A Kárpátalja megyére jellemző kettősséget erősíti az a tény, hogy a kedvező földrajzi fekvés ellenére a megye gazdasági jelentősége regionális összevetésben igencsak elenyésző. A rendszerváltást követően az ipari és mezőgazdasági termelés leépülése olyan kedvezőtlen irányú társadalmi-gazdasági folyamatok kiindulópontja lett, amelyek tovább erősítették a megye hátrányos helyzetét az ország fejlettebb régióihoz képest. A lakosság átlagkeresetét és iskolázottságát tekintve Kárpátalja napjainkban a középmezőny végén foglal helyet, a közszolgálati infrastruktúra kiépültsége terén pedig szinte az utolsó helyen áll Ukrajnában.

Ilyen közegben a turizmus fejlődése meglehetősen kiszámíthatatlan pályán mozog. Egyfelől jelentős turisztikai beruházások valósulnak meg, bővül a turisztikai szálláshelyek kínálata, növekszik a régió fogadóképessége. Másfelől azonban a fejlesztések jellemzően nem tudatos koncepció alapján mennek végbe, az állami szerepvállalás mértéke alacsony a turizmus fejlesztésében, a turizmusfejlesztés és a területfejlesztés közötti kölcsönhatás többnyire nem valósul meg maradéktalanul. Mindezek ellenére, nekem, aki Kárpátalján születtem és élek, illetve az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda vezetőjeként a turizmus és a területfejlesztés ágazatában dolgozom több mint 10 éve, meggyőződésem, hogy Kárpátalja turizmusának van jövője.

2. Célkitűzések

A kutatás során Kárpátalja azon erőforrásait igyekeztem feltárni és bemutatni, amelyek véleményem szerint idegenforgalmi vonzerőt képeznek, ezáltal kihatással vannak a turizmus fejlődésére.

A kutatás alapvető célkitűzései:

– Kárpátalja turisztikai térségeit lehatárolni és a térségi turizmusfejlesztés lehetőségeit feltérképezni.

- *Átfogó képet nyerni Kárpátalja természeti, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szférájáról, értékelni a feltárt erőforrások szerepét Kárpátalja turizmusában.*
- *Feltárni Kárpátalja turizmusfejlesztési lehetőségeit a határ menti együttműködések keretében.*
- *Megvizsgálni a turizmus és a területfejlesztés összefüggéseit Kárpátalján.*

Az értekezés a független Ukrajna fennállása óta eltelt 20 éves időintervallum vizsgálatán alapszik. A címben is megfogalmazott turizmus- és területfejlesztési kölcsönhatások vizsgálata megkövetelte az e területeket érintő olyan országos és regionális feltételek és tendenciák elemzését és értékelését, mint az ukrán területfejlesztési politika, az ukrán turizmuspolitika, a turizmus szerepének vizsgálata és értékelése az átfogó területfejlesztési tervekben, az állami szerepvállalás eszközeinek és eredményeinek értékelése a turizmusban és a területfejlesztésben.

3. Kutatási módszerek

A kitűzött célok elérése Kárpátalja természeti, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szférájának komplex vizsgálatát követelte meg. Ennek elvégzéséhez a továbbiakban részletesen ismertetett *tetraéder-modellt* vettem alapul, középpontba állítva a turizmus és a területfejlesztés aktuális vonatkozásait. A helyzetfelmérésen túl az értekezésben kiemelt szerep jutott a régióban jelentkező turizmus- és területfejlesztési folyamatok felkutatásának és értékelésének.

Primer kutatás

A tudományos értekezés megszületésének kiindulópontjával a Kárpátaljához kötődő területfejlesztéssel kapcsolatos szakmai tevékenységem szolgált, melynek nagy része az Európai Unió határ menti együttműködési programjaihoz és azok megvalósításához kötődik. Kárpátalja vonatkozásában hamar kirajzolódott számomra a turizmus fejlesztésének központi szerepe a régió gazdasági felemelkedésében. Ennek megfelelően olyan projektek résztvevője, kidolgozója vagy megvalósítója voltam adott esetben, amelyek fő prioritása Kárpátalja turizmusának fejlesztése volt a kisebb vagy nagyobb részterületeken. Az évek során a konkrét fejlesztési területek és célok lehatárolásában mind inkább döntő szerepet játszott a turizmus komplex, területi fejlődést (is) generáló fejlesztésének szükségessége (pl. kerékpárutak építése). Ezért az értekezés elsődleges forrásául a gyakorlatban szerzett primer tapasztalatok szolgáltak. Ezeket felhasználva igyekeztem rávilágítani a vizsgált területen zajló pozitív vagy negatív irányú turizmus- és területfejlesztési folyamatok menetére.

Terepbejárások

A kutatás fontos részét képezték a terepbejárások Kárpátalján, ami olyan személyes és közvetlen tapasztalatok gyűjtését tette lehetővé, melyek feldolgozásával még inkább sikerült a tényeken alapuló következtetéseket levonni. A terepbejárások során turisztikai szempontból frekvenciát kapott településeket látogattam meg, ahol megismerkedtem a turisztikai vonzerőkkel, és felmértem a turizmushoz köthető terület- és településfejlesztési eredményeket, vagy azok hiányát.

Ezen kívül terepbejárásokat végeztem a Kárpátaljával szomszédos Lemberg és Ivano-Frankivszk megyékben, illetve Magyarország, Szlovákia, Románia Ukrajnával határos régióiban. Ezáltal módomban nyílt olyan határ menti összehasonlításokat végezni, amelyek segítettek Kárpátalja turizmusának értékelésében, a lemaradások feltárásában, a lehetséges fejlesztési irányvonalak kijelölésében.

Interjúkészítés

Mivel meglehetősen kevés feldolgozandó adat állt rendelkezésemre, főleg ami a területfejlesztési vonatkozásokat illeti, ezért mélyinterjúk formájában igyekeztem összesíteni a turizmus és területfejlesztés kölcsönhatásának aktuális állapotára vonatkozó következtetéseket a vizsgált régióban. A mélyinterjúk alanyai ismert turizmussal, közvetve vagy közvetlenül területfejlesztéssel foglalkozó kárpátaljai szakemberek voltak.

Szekunder kutatás

Szakirodalmi források áttekintése

A szakirodalom áttekintésekor kiderült, hogy kevés Kárpátaljára vonatkozó forrás van. Ezek nagyobb része a turisztikai erőforrások feltérképezésén és bemutatásán alapszik. Területfejlesztési, illetve vidékfejlesztési aspektusban kevés szakember foglalkozott érdemben a régió kutatásával.

A kutatási téma komplexitásából adódóan a feldolgozott szakirodalmat a tematikus sokszínűség jellemezte. A téma földrajzi beágyazottságát meghatározóan a társadalom-földrajzi, a térszerkezeti, a turizmusföldrajzi kutatások elméleti kereteit felvázoló tanulmányok nyújtották. Egyrészt szükség volt a térségi turizmuskutatás elméleti kérdéseinek áttekintésére, melyben meghatározó szerepe volt a turizmus és a terület- illetve a vidékfejlesztés kapcsolatának, másrészt pedig a térségi tervezés és turizmustervezés elméleti és módszertani alapjainak vizsgálatára. A téma szakmai háttéréül az idegenforgalmi szaksajtó feldolgozása szolgált, ami rávilágított a turizmus fejlődésének jellemzőire. A Kárpátalja turizmusára vonatkozó aktuális információkat a napi sajtó vonatkozó híreinek összegyűjtése, rendszerezése biztosította. A kutatás fontos részét képezte a központi és regionális fejlesztési stratégiák elemzése.

Jogszabályi háttér áttekintése

A jogszabályi háttér elemzését több szinten is nehezítették bizonyos tényezők, nevezetesen:

- számos, a kutatási témát érintő jogszabály még a független Ukrajna megalakulása előtt (1991), a szovjet érában keletkezett,
- a turizmus- és területfejlesztés jogi szabályozásának szétdaraboltsága,
- a jogszabályok gyakori módosítása.

Nemcsak a jogszabályok fordítására, hanem sokszor háttér-információk felkutatására, külön értelmezés elvégzésére is szükségem volt.

Statisztikai adatok feldolgozása

Nagy gondot okozott a turizmusra vonatkozó hivatalos statisztikai adatok csekély száma, esetenként értelmezhetetlensége, ellentmondásossága. A kutatás javarészt 1991–2012-es adatokon alapszik. Több szegmens tekintetében – például falusi turizmus – egyáltalán nem álltak rendelkezésre hivatalos statisztikai adatok.

Internetes források áttekintése

A turizmus kínálatáról és feltételrendszeréről Kárpátalján részben az internetről, honlapokról nyertem információkat. Ez számos esetben járult hozzá a hiányos statisztikai adatok kiegészítéséhez.

A kutatás során az egyes információk, illetve eredmények szemléletesebbé tételének céljából grafikonokat, diagramokat, térképeket és táblázatokat alkalmaztam. Nagy hangsúlyt fordítottam arra, hogy a fejlődési tendenciákat a dinamikus hatás érdekében esetenként külön időintervallumokra vonatkozó térképsorozatok segítségével érzékeltessem. Ennek megfelelően három időszakra bontva vizsgáltam: az 1991-es, a 2001-es és a 2012-es állapotok bemutatása. Az értekezésben közreadott térképeken az általam kidolgozott turisztikai térségek szerinti felbontást alkalmaztam. Tehát a hagyományos 13 kárpátaljai járás helyett 6 turisztikai térségre osztottam fel a megye területét: Beregvidék, Felső-Tisza-vidék, Munkács és környéke, Ugocsa, Ungvár és környéke, Verhovina.

A dolgozatban javarészt saját szerkesztésű ábraanyagot használtam. Az összehasonlító elemzések elvégzéséhez a korábbi kutatásaimban kidolgozott térképeket, diagramokat és táblázatokat is felhasználtam. Az idegennyelvű forrásokat önállóan dolgoztam fel az értekezőlet elkészítéséhez.

4. Az eredmények összegzése

Dolgozatomban a természeti és társadalmi erőforrások szerepét vizsgáltam Kárpátalja turizmusfejlesztésében, és ezek hatását a területfejlesztésre. Eredményeimet a kitézött célok rendszerében az alábbiakban foglalnám össze.

Mindenekelőtt szükségem volt a turizmuskutatás földrajzi alapjainak megvilágítására, amihez elsősorban AUBERT A. (2007, 2011), SZABÓ G. (1991, 2006, 2007, 2011), LENGYEL M. (2004), PROBÁLD F. (1999), TÓTH J. (1981, 2002), MICHALKÓ G. (2003, 2007, 2011) kutatásai és megfogalmazásai szolgáltak alapul. Kárpátalja turizmusának elemzésében olyan kutatók és szakemberek vonatkozó kutatási eredményeit használtam fel, mint FEGYIR, S. (2001), MARCSENKO, O. (2008), BERGHAUER S. (2012), HANUSZ Á. (2005, 2007, 2009, 2010).

Kárpátalja turisztikai térségeinek lehatárolása és a térségi turizmusfejlesztés lehetőségeinek feltérképezése

Kárpátalja az Ukrajna nyugati területén markánsan kikörvonalazódó Kárpátok-vidéki turisztikai régió tagja Ivano-Frankivszk, Lemberg és Csernyivec megyékkel együtt (1. ábra). A négy szubrégiót a Kárpátok hegység által befolyásolt természeti és tájföldrajzi adottságok kapcsolják össze. A jelen értekezés kutatási területétől választott Kárpátalján a turisztikai vonzerők és termékek válfajai, illetve azok térbeli elhelyezkedése erős eltéréseket mutat. Ennek megfelelően vannak turisztikai szempontból kevésbé és sokkal frekvenciáltabb területek, melyekben a fejlesztési lehetőségek is eltérőek. *A földrajzi, domborzati, közigazgatási adottságok alapján, továbbá a történelmileg kialakult kapcsolatrendszereket, illetve a turisztikai vonzerők és termékek térbeli eloszlását figyelembe véve hat turisztikai térségre osztottam fel Kárpátalja területét: Beregvidék, Felső-Tisza-vidék, Munkács és környéke, Ugocea, Ungvár és környéke, Verhovina (2. ábra).* A térségeken belül is kiemelhetőek azok a turisztikai szempontból fontosabb területek, melyek általában konkrét turisztikai vonzerőhöz vagy attrakciókhoz kötődnek (például Drahoberat sitelep, Szineviri-tó a Felső-Tisza-vidéken) és az egész turisztikai térség arculatát meghatározzák.

Átfogó kép alkotása Kárpátalja természeti, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szférájáról, a feltárt erőforrások szerepének értékelése Kárpátalja turizmusában.

Az értekezésben *elemzésre került Kárpátalja természeti, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szférája, melynek célja a turizmus szempontjából fontos erőforrások feltárása és értékelése volt.* A természeti erőforrások meghatározó szerepe Kárpátalja turizmusában vitathatatlan. Fokozottan igaz ez a régió hegyvidéki

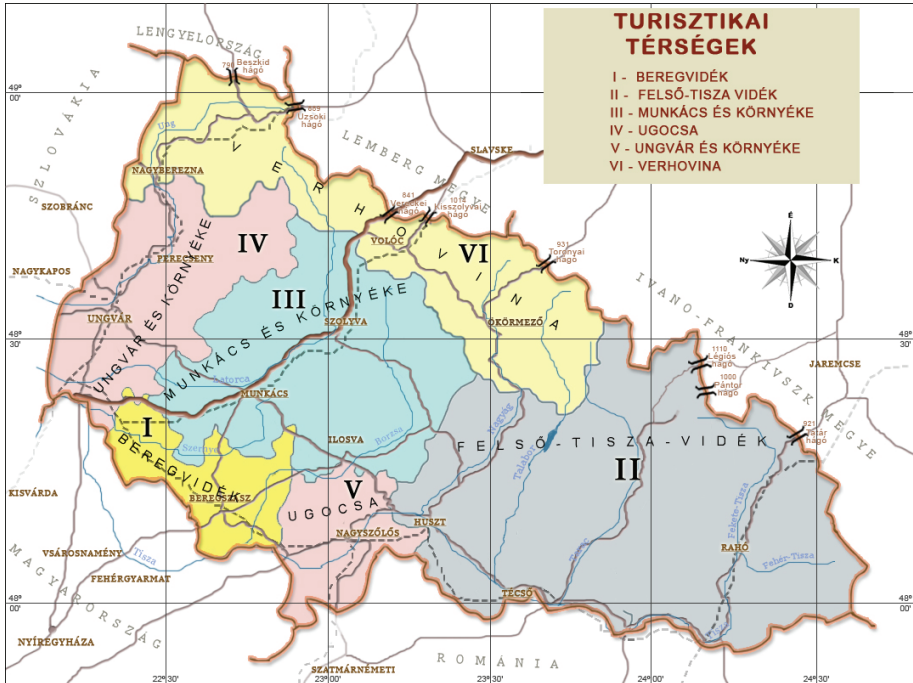

1. ábra. A Kárpátok-vidéki turisztikai régió

Forrás: POKOLODNA M. 2012; MARINICS O. (szerk.) – BABICSEV F. – BELJÁJEV V. – DOROHUNCOV Sz. 1993; BEJDIK O. 2001; MALJSZKA M. – HUDO V. 2012; PANCSENKO T. 2005; SASS E. 2009; BERGHAUER S. 2012; Szerkesztette: TARPAI J.

területeire, ahol a hegyek, erdők, folyók, tavak, természetvédelmi területek, ásványvízforrások nemcsak a turisztikai termékek megalapozói, mint vonzerők, hanem a turizmusfejlesztés legfontosabb feltételei is. Kárpátalja síkvidéki tájain a természeti erőforrások szerepe a turizmusban kisebb, de nem elhanyagolható (termálvizek, állóvizek, a nagyobb folyók – Tisza, Borzsa, Latorca – alföldi szakaszai). A természeti erőforrásokon alapuló *legfontosabb turisztikai termékek a régióban a gyógyturizmus és a síturizmus*, melyek esetében már nem csak mint potenciális turizmusfejlesztési lehetőségekről, hanem működő, kiterjedt és komplex kínálatrendszerrel rendelkező szolgáltatáshalmazról beszélhetünk.

A *gyógyturizmus* a megye turizmusának húzóágazata, látványos fejlődési tempót diktál és jelentős befektetéseket vonz, főleg a gyógyüdülő övezetekben (3. ábra). Kárpátalja valamennyi turisztikai térségének kínálatában jelen van (a gyógyüdülési létesítmények száma eléri a hatvanat), de *a legkiemelkedőbb szerepet a Munkács és környéke turisztikai térségben játssza*. Ez elsősorban az itt található ásványvízlelőhelyek és az ezek bázisán kiépült gyógyüdülési létesítmények számával magyarázható. Megyei

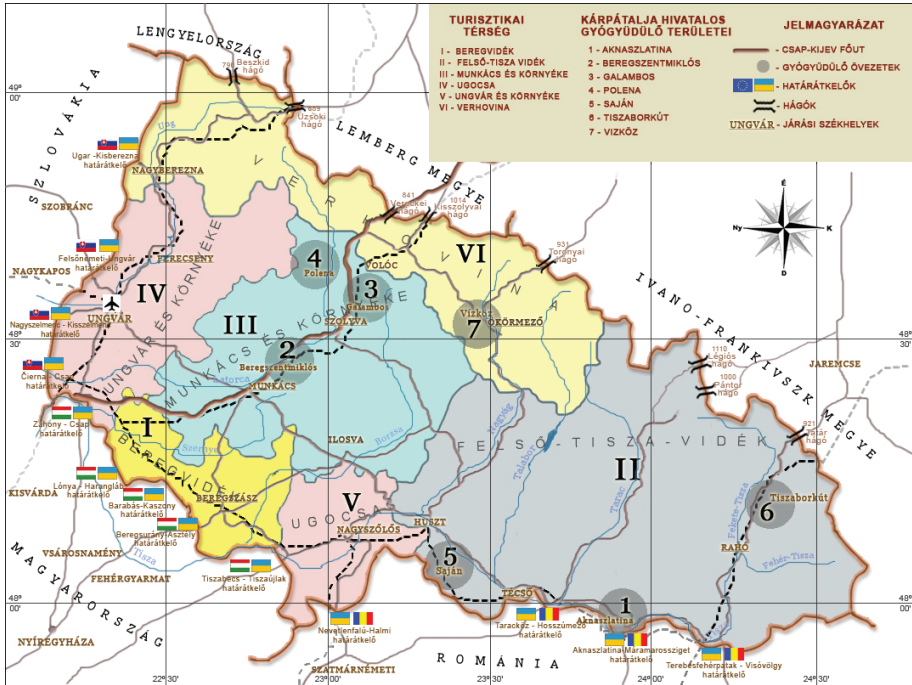

2. ábra. Kárpátalja turisztikai térségei

Forrás: TARPAI J. 2010; Szerkesztette: TARPAI J.

összevetésben a gyógyüdülők egyharmada, a férőhelyek pedig több mint a fele esik erre a térségre. A gyógyulni vágyók túlnyomó többsége a belföldi turisták köréből kerül ki, alacsony a létesítmények külföldi ismertsége, főleg Nyugat-Európában. *A múlt század közepén kiépült szanatóriumok és gyógyüdülők nyugat-európai piacra való nyitásának egyik előfeltétele az, hogy Kárpátalja gyógyturizmusa az egészségturizmus irányába fejlődjön, több wellness-szolgáltatást legyen képes nyújtani.* A 2010–2011-es évadban 20, összesen 1012 férőhellyel rendelkező gyógyüdülési intézmény nem működött a megyében. Figyelembe véve azt a tényt, hogy napjainkban Kárpátalján a gyógyturisztikai fejlesztések egyelőre leginkább a már meglévő létesítmények rekonstrukciójára korlátozódnak (kevés a zöld mezős beruházás eredményeképpen létrejött létesítmény), ez a szám a megye reális gyógyturizmusfejlesztési kapacitásait is előrevetíti a jövőre nézve.

Kárpátalja domborzati adottságai lehetőséget biztosítanak a *síturizmus* fejlődéséhez, ami a *Verhovina és Felső-Tisza-vidék turisztikai térségeiben meghatározó jelentőségű.* Jelenleg több mint 70 sífelvonó működik a megye területén. Az ágazati beruházásoknak köszönhetően mind többen érkeznek a régióba síelni, ugyanakkor a

3. ábra. Kárpátalja gyógyüdülő övezetei, 2012

Forrás: [HTTP://WWW.KARPATALJATURIZMUS.INFO](http://www.karpataljaturizmus.info); Szerkesztette: TAPPAI J.

gyógyturizmushoz hasonlóan a *turistaforgalom zömét itt is a belföldi turisták alkotják*. Ennek egyik oka az, hogy Ukrajnában a Kárpátok az egyetlen olyan hegység, ahol megfelelőek a feltételek a síeléshez, ezért a belföldi küldőpiac adott. A másik ok pedig az, hogy a környező, illetve nem messze fekvő országok szinte mindegyikében (például Szlovákia, Szlovénia, Ausztria) színvonalas síturisztikai szolgáltatásokat lehet igénybe venni, ami nagy konkurenciát jelent a kárpátaljai síturizmus számára. *Ilyen piaci feltételek mellett az egyetlen kitérési lehetőség a versenyképes és megfizethető szolgáltatások kialakításában rejlik*. Az ágazat fejlődésének további lendületet adhat, hogy Ukrajna pályázni kíván a 2022-es téli olimpia megrendezési jogára.

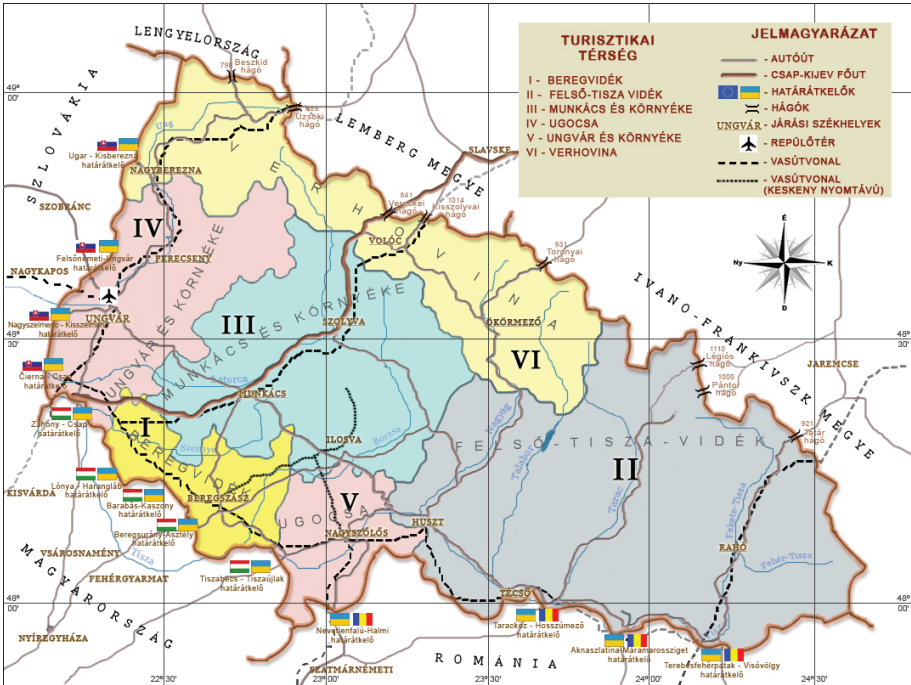
Mind ezek ellenére sok a természeti erőforrásokban rejlő kiaknázatlan lehetőség: *egyáltalán nincsenek Kárpátalján kalandparkok, tanösvények, perspektivikus lenne a sűrű folyóhálózat nagyobb arányú turisztikai hasznosítása (például vadvízi evezés terén), a karsztbarlangok megnyitása a látogatók előtt, a vadászturizmus fejlesztése (Felső-Tisza-vidék, Beregvidék), a kerékpáros turizmus feltételeinek gyorsabb ütemű megteremtése, a termálturizmus fejlesztése*. Negatív tendenciaként jelentkezik a ter-

mészeti szféra egész megyére jellemző állapotromlása, ami leginkább az erdőirtások következtében fellépő *talajerózió*, a *talaj- illetve felszíni vizek szennyezésében és a kezeletlen hulladék mennyiségének növekedésében* nyilvánul meg. Mindez rendkívül imázsromboló, különösen az árhullámok idején, például a Tisza, a Latorca és a Borzsa folyók árterületein.

Kárpátalja gazdasági erőforrásai inkább *a tercier szektor (köztük a turizmus) fejlődéséhez nyújtanak biztosabb alapot*. A megye perifériára szorulása nemcsak a mai viszonyokra jellemző, Kárpátalja korábbi területi hovatartozásai alatt is nyomasztó súlyként nehezedett a régió gazdasági fejlődésére. Annak, hogy Kárpátalját elkerülték és elkerülik a nagyobb, jelentős környezetátalakítással és környezeti terheléssel járó ipari beruházások, a turizmus szempontjából pozitív hozadékai is vannak (a természeti környezet viszonylag épen maradása). A gazdasági környezettel szoros kölcsönhatásban álló *infrastrukturális szférát* a fejlettségi szintek közötti *látványos diszproporciók* jellemzik Kárpátalján. Az általános infrastruktúrát a közlekedési infrastruktúra elavultsága (a közutak rossz állapota, a szükséges elkerülő utak, illetve az autópálya hiánya) (4. ábra), a hulladékgazdálkodás megoldatlan kérdése (a hulladéktárolók telítettsége, a hulladékgazdálkodás fejletlensége), a csatornázás és a vezetékes ivóvízellátás kiépületlensége (a városokban 50-70%-os, a falvakban 1,5-2%-os kiépültség) jellemzi. A turisztikai infrastruktúra fejlettsége véleményem szerint magasabb, bár az alapinfrastrukturális hiányosságok determinálják és megkérdőjelezik a fejlesztési lehetőségeket. Megjelentek Kárpátalján a luxusszállodák, ugyanakkor az őket körülvevő infrastruktúrális környezet fejletlensége negatívan befolyásolja elérhetőségüket, megítélésüket, kihasználtságukat.

Az egész kutatást végigkísérte a hivatalos és becslést adatok közötti ingadozás, ami elsősorban a turisztikai infrastruktúra vizsgálatát nehezítette meg. Statisztikai szempontból nehezen nyomon követhető a kereskedelmi szálláshelyek és vendéglátóipari létesítmények tevékenysége, mert csak a jogi személyként működő vállalkozásokra vonatkozóan folyik hivatalos adatgyűjtés, a falusi vendégházak pedig egyáltalán nem szerepelnek semmilyen hivatalos nyilvántartásban. Ezért saját tapasztalataimra, helyismeretemre és az internetes forrásokra kellett támaszkodnom, amikor megpróbáltam feltérképezni Kárpátalja fogadóképességét. *Számításaim szerint több mint 13 ezer férőhellyel rendelkezik a megye, de a hotelek, motelek falusi vendégházak száma folyamatosan nő.*

A pozitív tendenciák ellenére (a népesség számának növekedése) a *társadalmi szféra* elemzése rámutat Kárpátalja gyenge pontjaira – hátrányos helyzetű, elmaradott térségek nagy száma, erős, kifelé irányuló migráció, magas munkanélküliség. A turizmusban rejlő lehetőségek felismerésével Kárpátalján évről évre nő a lakosságban a vendégforgalomban való érdekeltség, illetve kialakulóban van a vendégfogadó tudat. A legnagyobb problémát szinte minden esetben az anyagi források hiánya jelenti, de

4. ábra. Kárpátalja közlekedési rendszere

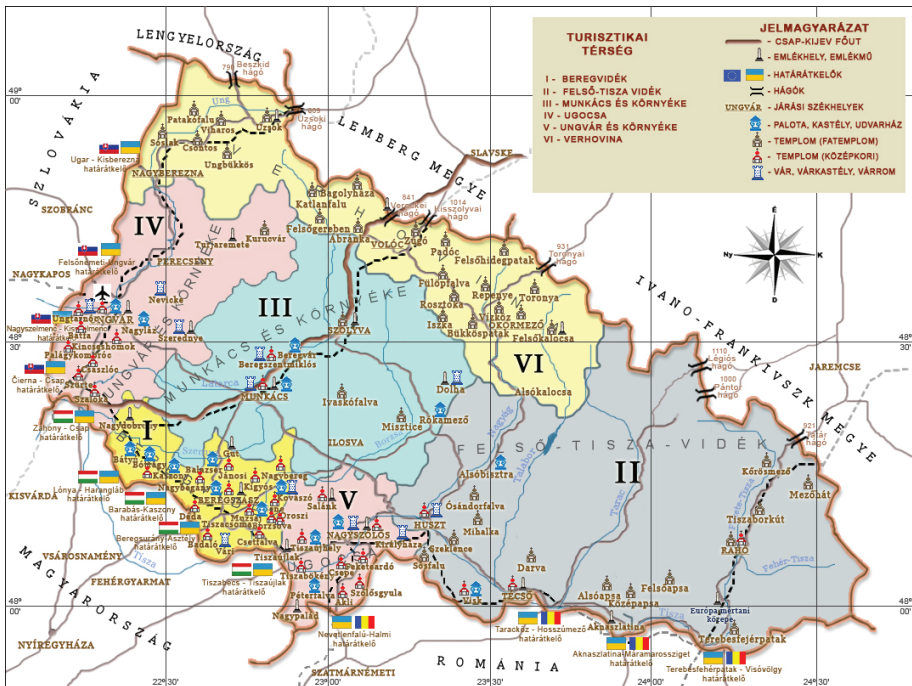
Forrás: [HTTP://WWW.UZEZ.GOV.UA](http://www.uzez.gov.ua); Szerkesztette: TARPAI J.

komoly akadályozó tényező a turisztikai szakképzettség hiánya is, valamint az idegen nyelv-tudás alacsony szintje. Ezért a hatékony turisztikai *humán erőforrás-képzés* a helyi turizmusfejlesztés egyik alappilléreát jelenti, továbbá hozzájárul a fiatalabb korosztály elvándorlásának megakadályozásához. Az elvándorlás mértékének csökkentése esélyt teremt arra is, hogy Kárpátalja nemzetiségi összetételének arányai ne változzanak jelentős mértékben.

Bizonyos szintű fejlődés tapasztalható a turizmus szakember ellátottság képzésében. Turisztikai képzés mára több helyen is folyik a megyében: az Ungvári Nemzeti Egyetemen, a Kárpátaljai Állami Egyetemen, a Munkácsi Állami Egyetemen. A 2000-es évek végén beindult képzések évente 80-100 bachelor illetve magiszteri turisztikai diplomával rendelkező végzöst bocsátanak ki. *Ez a szám, véleményem szerint, nem elégíti ki ugyan az ágazat növekvő igényeit, de kiemelten fontos a kárpátaljai turizmus fejlődésének szempontjából.* Különösen szomorú az a tény, hogy egyáltalán nincs magyar nyelvű turisztikai képzés, annak ellenére, hogy a térségbe érkező turistaérkezések számát tekintve a magyar turisták száma kiemelkedő. A 2013-2014-es

tanévtől kezdődően előreláthatólag ezen a téren is történik elérése, mert a tervek szerint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán beindul a magyar nyelvű turizmus képzés.

A Kárpátalja társadalmi erőforrásaiban rejlő pozitívumok (például a multikulturalitás, a gazdag történelmi, vallási hagyományok) nem tudják ellensúlyozni a kedvezőtlen demográfiai folyamatokat, de hozzájárultak a turizmus szempontjából fontos ember alkotta vonzerők értékes tárházának létrejöttéhez. Ezek közül is *kiemelkedők az épített örökség értékei Kárpátalján, melyek gazdag és sokrétű élményekkel gazdagíthatják az ide látogató turistákat (5. ábra).* Bátran lehet alapozni rájuk a turisztikai attrakciók, programcsomagok kialakításakor és nagyszerűen egészítik ki a természeti értékekkel karöltve a vidék turisztikai vonzerejét. Ugyanakkor, hogy ez továbbra is így maradjon, *szükség lenne több figyelmet fordítani az önkormányzatok és a lakosság részéről a régi és műemlék épületek helyreállítására, karbantartására, fokozott védelmére.* Skanzenek létrehozásával megmenthető lenne ezeknek az építészeti értékeknek legalább egy kis hányada. Továbbá nem mellékes az sem, hogy az ilyen típusú

5. ábra. Az épített örökség objektumainak területi megoszlása Kárpátalján, 2012

Forrás: [HTTP://WWW.KARPATALJATURIZMUS.INFO](http://www.karpataljaturizmus.info); Szerkesztette: TARPAI J.

a turistákat. *Komplex programcsomagba szervezve* már inkább eladható lehetne egy-egy térség turisztikai kínálata. Egy ilyen programcsomag kialakítása a falusi turizmus szervezőinek együttműködését feltételezi a megye egész területén.

A falusi szállásadási tevékenység jogi szabályozása minden hiányossága ellenére (nem született még ezidáig törvény a falusi turizmusról) *kedvező feltételeket biztosít az ágazat fejlődéséhez*, kizárólag személyi jövedelemadót kell utána fizetni, nem engedélyköteles tevékenység. Tapasztalataim szerint a kárpátaljai falusi vendégfogadók abszolút többsége azonban nem jelenti be a falusi vendégfogadás keretén belül végzett tevékenységét, nem szolgáltat be statisztikai adatokat, és nem fizet a szállásadásból származó jövedelme után jövedelemadót sem. Az amúgy is kaotikus helyzetet tovább bonyolítja, hogy a falusi vendégfogadók csak akkor kötelesek kiváltani a vállalkozói engedélyt, ha 9 főnél több vendéget tudnak fogadni egyszerre. E mögé a szabály mögé bújva nagyon sok hotel és motel hirdeti magát falusi vendégházként, amivel jelentős adóterhektől szabadul meg. Az egységes jogi szabályozás hiányában tehát *az állami ellenőrzés rendszere is nagyon hiányos az ágazatban. Az utóbbi időben megfigyelhető markáns szigorítások az adópolitikában vélhetően az állami felügyelet szélesebb körű kiterjesztését vonják maguk után a közeljövőben (ellenőrzések, adatszolgáltatási szigorítások) a falusi turizmus szolgáltatói iránt is. Ez némileg visszavetheti a falusi turizmus fejlődését Kárpátalján, ugyanakkor pozitív következményei is lehetnek. Gondolok itt elsősorban a minősítési és minőségbiztosítási követelmények kiépítésére és betartatására, kutatható statisztikai adatgyűjtemény kialakulására, összességében pedig a falusi turizmus szolgáltatásainak minőségi javulására.*

A kiforrotlan törvényi szabályozás még komolyabb problémákat is felvet az egyes turisztikai szolgáltatók körében. A kisebb bortermelők (akik abszolút meghatározó szereppel bírnak az ágazat életében a nagyobb állami gazdaságok szétesése után) helyzete rendkívül nehéz a jelenlegi szabályozás miatt. Nagy többségük tulajdonképpen illegálisan vagy félillegálisan működik. Ahhoz, hogy törvényesen működjenek és árusíthassák boraikat, nemcsak vállalkozói engedély kiváltására lenne szükségük, hanem még külön az általuk termelt borok palackozásáról szóló engedélyre is, ami nagyon költséges. A legtöbben viszont egyikkel sem rendelkeznek.

A Kárpátalja természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférái közötti torzulások és negatív fejlődési tendenciák főként *a gazdasági szféra gyengeségeire vezethetők vissza, amelyek elsősorban az infrastrukturális szféra adottságait befolyásolják kedvezőtlenül.* Az elvégzett elemzés alapján megállapítható, hogy az infrastrukturális szféra rendelkezik a legtöbb olyan hiányossággal, ami nemcsak a turizmus fejlődésére gyakorol negatív hatást, hanem Kárpátalja egészének életképességére is.

Kárpátalja turizmusfejlesztési lehetőségeinek feltárása a határ menti együttműködések keretében

A határ menti együttműködések fontos szereppel bírnak Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődésében. A rendszerváltást követően megnyílt határok kapcsolatok újjászületését, közös érdekek mentén fogant kezdeményezések megszületését tették lehetővé. Az Európai Unió határ menti kapcsolatokat támogató politikája és az ehhez rendelt eszköz- és intézményrendszer kiépülésével számos fejlesztés ment végbe, illetve projekt zajlott le a vizsgált régióban. *A folyamat csúcspontjának az ENPI pályázatok megjelenését tekinthetjük, amelyek megvalósulása és fejlesztési tartalma egészen konkrétan kötött, esetünkben éppen Kárpátalja megye területéhez.* A turizmus, illetve a turisztikai együttműködések mindig fontos részét képezték a határ menti kapcsolatoknak. Gazdaságfejlesztési jellegükre építve általában helyet kaptak a különböző programkiírásokban, ezáltal konkrét finanszírozási eszközök álltak/állnak rendelkezésre a megvalósításukra, melynek eredményeképpen számuk és jelentőségük egyre nő. *Az uniós támogatási formák elérhetősége többek között a turizmus fejlesztéséhez is felhasználható anyagi keretet, szakmai háttérrel és tapasztalatot biztosít, amennyiben képes Kárpátalján a turizmus ágazata élni a lehetőségekkel. Ennek előfeltétele, hogy az együttműködések stratégiaorientáltan működjenek, vagyis ne csak eseti programokat generáljanak.* A határ menti turisztikai együttműködések lehetőséget teremtenek a határokon átvívelő tematikus utak kidolgozására és működtetésére, amelyeknek az attrakciófejlesztésen túl Kárpátalja turisztikai imázsának megteremtésében és népszerűsítésében is fontos szerepük van. A 2014-2020-as időszakra szóló új Magyarország-Szlovákia-Románia-Ukrajna ENPI Határon Átnyúló Együttműködési Program pályázati időszakában *célszerű lenne nem „soft” projektek kidolgozására és megvalósítására, hanem az infrastrukturális fejlesztésekre koncentrálni.* Gondolok itt elsősorban a közszolgálati infrastruktúra hiányosságaira (közúthálózat, hulladékkezelés, szennyvízhálózat), amelyek azon túl, hogy a turizmuságazat fejlődését is veszélyeztetik, negatív hatással vannak a megye gazdaságának fejlődésére és versenyképességére.

A turizmus és a területfejlesztés összefüggéseinek vizsgálata Kárpátalján

Az értekezés egyik legfontosabb célkitűzése a területfejlesztés és turizmus összefüggéseinek vizsgálata volt, ami mindenekelőtt *az ukrán területfejlesztési- és turizmuspolitika elemzését* követelte meg. Az Ukrajnára jellemző erős centralizált hatalmi rendszer tartós fennállásának következménye a területfejlesztési intézményrendszer fejletlensége. A független Ukrajna megszületésétől kezdve csaknem 10 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy elinduljon a regionális politika alapjainak lefektetése. A különböző törvények, rendeletek, stratégiák és koncepciók szintjén megfogalmazott főbb célok a dinamikus és kiegyensúlyozott társadalmi-gazdasági fejlődést, a lakosság életszínvonalának növekedését, a régiók erőforrásainak hatékonyabb hasznosításán alapuló piaci

átalakulás folyamatának elmélyülését, a vezetői döntések hatékonyságának javulását, az állami szervek és a helyi önkormányzatok munkájának tökéletesítését szolgálták. A kitűzött célok megvalósítása azonban nem bizonyult egyszerű feladatnak. A regionális politikai modellváltás elmaradása, a tudatos területfejlesztés kezdetlegessége, az erős hatalmi centralizáció, a helyi döntéshozók önállótlanága, a kedvezőtlen gazdasági helyzet és a szinte állandósult belpolitikai válság visszavetik a regionális fejlesztési folyamatokat.

A formálódás ellentmondásokkal teli fázisai jellemzik az országos turizmus-irányítási rendszer fejlődését is, mely Ukrajna függetlenné válása óta hat központi szintű átszervezést élt meg. A turizmus jogi szabályozása is meglehetősen széttagolt (szükség lenne egy egységes törvénykönyvbe rendezni a turizmust érintő legfontosabb jogszabályokat), olykor hiányos (például a gyógyüdülő övezetek fejlesztését szolgáló egységes koncepció hiánya) és ellentmondásos (az állami struktúrák közötti feladatmegosztás összemosódása).

A turizmus társadalmi-gazdasági jelentőségét igazolja, hogy *az átfogó területfejlesztési tervekben* hangsúlyos szerep jut az ágazat aktuális kérdéseinek. A 2006-ban elfogadott *országos területfejlesztési stratégia* Ukrajna összes régiója számára meghatározta a *területfejlesztési prioritásokat*. Kárpátalja vonatkozásában a határ menti együttműködések, a határátkelők, a turisztikai és *üdülési-rekreációs szféra*, a közút-hálózat és logisztika fejlesztése, az árvízvédelmi fejlesztések lettek megjelölve. Nem véletlen, hogy a turizmus és az üdülési-rekreációs szféra fejlesztése is ott szerepel a kiemelt feladatok között. De a megnevezett prioritások szinte mindegyike közvetve vagy közvetlenül kötődik a turizmus ágazatához. *Kárpátalja területfejlesztési stratégiájában* (2007) is hangsúlyos szerepet kap a turizmus, mint a megye gazdasági felzárkóztatásának fontos eszköze és külön *turizmusfejlesztési program* is kidolgozásra került (2002, 2010). Ugyanakkor a stratégiai dokumentumok áttanulmányozása, az ezekre vonatkozó teljesítési beszámolók és költségvetési finanszírozási adatok elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy *ezek a fejlesztési dokumentumok központi előírásra születtek meg, túlzottan deklaratív jellegűek, nem áll mögöttük megfelelő materiális és immateriális megvalósítási feltételrendszer*. Az Ukrajnára sajnos tartósan jellemző instabil gazdasági, társadalmi környezet akadályozza a területfejlesztési törekvések megvalósítását, nagyon szűk keretek között mozog az életminőségjavító, racionális, a környezeti szempontokat szem előtt tartó térhasználatot biztosító beavatkozások lehetősége. Ez meghatározza a turizmusfejlesztés lehetőségeit is, különösen Kárpátalján, ami Ukrajna egyik legelmaradottabb régiójának számít. A turizmusfejlesztési programok sajátos vonása, hogy a bennük megfogalmazott intézkedésekben és cselekvési tervekben összemosódik, vagy nincs kellőképpen megvilágítva az állam és a magánszektor szerepvállalásának megosztása.

A regionális politika irányelveinek, céljainak, feladatainak, módszertanának

kidolgozása csupán az egyik része a regionális politika megvalósulási folyamatának. A másik részhez a monitoring, a megvalósulás értékelése tartozik, de a legnagyobb szerepet benne mégis a finanszírozási mechanizmus játssza. Nem elég azonban megállapítani a regionális fejlesztésekre szánt költségvetési ráfordítások arányát és összegét, a központi, illetve helyi szintű finanszírozás megoszlását bennük, hanem valós forrásokat kell ezek mögé rendelni. A gazdasági nehézségekkel küszködő Ukrajnában azonban éppen ez nem biztosított, így hathatós *állami szerepvállalás* nem valósul meg a turizmus, illetve területfejlesztésben.

A turizmuspolitika megvalósítását illetően is hasonló a helyzet: az állami szerepvállalás elsősorban a fejlesztési programok kidolgozására korlátozódik, a konkrét fejlesztések finanszírozását már nem, vagy csak részben képes biztosítani. A költségvetési ráfordításokból a költségvetési deficit függvényében rendre jóval kevesebb jut ténylegesen a turizmus fejlesztésére, mint amennyi előzetesen be van tervezve. Például a 2011-ben betervezett költségvetési összeg csupán alig több mint 11%-a jutott a kitűzött célok megvalósítására Kárpátalján. Ennek köszönhetően a Kárpátaljai Megyei Közigazgatási Hivatal Európai Integrációs-, Külgazdasági Kapcsolatok- és Turizmus Főosztálya – a regionális turizmusirányító szerv – alulfinanszírozottságának következtében a fejlesztési folyamatok koordinálása és megvalósítása helyett többnyire csak konstatálja az egyes civil tőkén alapuló beruházások megvalósulását és eredményeit.

Ezért, véleményem szerint, amíg a regionális és a központi költségvetés nem rendel a fejlesztési elképzelések mellé lehívható valós anyagi eszközöket, addig nincs esély a régió komplex terület- és turizmusfejlesztési célkitűzéseinek megvalósítására. A 2022-es téli olimpia rendezési jogára való pályázás potenciális esélyt teremt Kárpátalja területi fejlődésére, amennyiben olyan szintű központi tőkemobilizáció valósul meg, mint az Ukrajna társzervezésében lezajlott labdarúgó-Eb kapcsán volt megfigyelhető a rendezési helyszíneken (például Lemberg városában).

Optimális esetben a területfejlesztés a regionális társadalmi-gazdasági erőforrások hasznosításán alapuló komplex intézkedések rendszere, melyek megvalósításának eredményeképpen olyan társadalmi-gazdasági környezet jön létre, ami megfelelő életminőséget biztosít az adott régióban élő emberek számára. Ebben a megközelítésben a turizmusfejlesztés a területfejlesztés egyik eszköze, de nem előfeltétele. Ezért van az, hogy az európai gyakorlat szerint nem párhuzamosan a területfejlesztési politika mellett zajlik a turizmusfejlesztési politika, hanem annak részét képezi. Ukrajnában nem teljes mértékben érvényesül ez a gyakorlat. Az első országos turizmusfejlesztési program kidolgozása (2002) jóval megelőzte az első országos területfejlesztési stratégia életbelépését (2006), és azóta is megfigyelhető a turizmuspolitika erőltetett önállósulása országos és megyei szinten egyaránt.

Az ukrán regionális politika célja az országban tapasztalható társadalmi-gazdasági különbségek a különböző régiók erőforrásainak és adottságainak komplex

hasznosításán alapuló kiegyenlítése. Kárpátalja társadalmi-gazdasági erőforrásai jelentős mértékben megalapozzák a turizmus fejlesztésének célszerűségét. A logika azt diktálná, hogy ennek értelmében olyan intézkedések és fejlesztések menjenek végbe, amelyek fejlődési alapot biztosítanak a turizmus számára: infrastrukturális fejlesztések (közutak, csatornázás, hulladékkezelés), célzott humánerőforrás-fejlesztés stb. Elméletben, vagyis az átfogó területfejlesztési tervekben ez így is van. A gyakorlat viszont egészen más. *A fejlesztések spontán módon, egymástól elszigetelten mennek végbe, nem áll mögöttük átgondolt fejlesztési politika.* Ez növeli a térfelhasználati torzulások kialakulásának veszélyét, nem biztosítja kellőképpen a környezet teherbíró-képességének szem előtt tartását, illetve a különböző természeti erőforrások gazdaságos és biztonságos kiaknázását egy-egy fejlesztés tervezésekor és kivitelezésekor.

Kárpátalja egyik legfontosabb turisztikai attrakciója a Szineviri-tó és a Sipotvízesés, melyekre alapozva komplex turisztikai infrastruktúra és szolgáltatásrendszer épült ki az elmúlt évtized folyamán. A főleg belföldi (Kijev, Kelet-Ukrajna) tőkén alapuló beruházásoknak köszönhetően jelentősen nőtt a szolgáltatások minősége is, négy csillagos szállodák és éttermek épültek. Viszont az átgondolatlan fejlesztések következtében a beépítettség folyamatos növekedésével egyenes arányban csökken a térségben a természeti környezet vonzereje. Még markánsabban nyilvánul ez meg a népszerű ásványvízforrások környezetében, ahol a régi szovjet szanatóriumok körül egész rekreációs kisvárosok épültek (például Polena, Saján). Az ásványvizek kiaknázási feltételeinek megteremtése komoly anyagi ráfordítást igényel. Ezért inkább az jellemző, hogy a már meglévő létesítményeket újítják fel, fejlesztik tovább, illetve ezek köré épül egy másodlagos felhasználói kör. De sajnos többnyire úgy, hogy *területrendezési terv hiányában*, kaotikusan építették és építik a szanatóriumok körül az újabb épületeket, teljesen figyelmen kívül hagyva a környezet teherbíró-képességét. A szanatóriumok és az ásványvízlelőhelyek kiépítése nem járt minden esetben együtt a már meglévő szennyvíztisztító rendszerek felújításával, illetve újak kiépítésével. A szakértők egyre gyakrabban figyelmeztetnek arra, hogy ez környezetvédelmi károkhoz és az *ásványvízforrások elszennyeződéséhez vezethet.* Például a kollektív tulajdonban lévő Szonyacsne Zakarpattya, Kvitka Polonini, Kristaleve Dzerelo és Polyana szanatóriumok szennyvíztisztító rendszerei nem működnek effektíven, ennek következtében jelentős mennyiségű tisztítatlan szennyvíz kerül folyamatosan a környező felszíni vizekbe. Az újabb felhasználók bekapcsolása a vezetékes ivóvízellátásba és csatorna-rendszerbe a meglévő kapacitás felmérése nélkül történik.

A kárpátaljai települések területrendezési terveinek hiánya egyre égetőbb problémává válik, a gyógyüdülő övezetekben. A szovjet rendszerben kidolgozott területrendezési tervek általában már mindenütt hatályukat veszítették. A kis települések pedig a szükséges anyagi források hiányában nem tudnak újat készíttetni. Például Kárpátalja megye 20 évre szóló területrendezési terve is csak 2007-ben készült el, melynek fő

célja Kárpátalja sajátos természeti és társadalmi-gazdasági adottságaira alapozva olyan területileg kiegyenlített fejlődés feltételeinek biztosítása, amely elősegíti a megye környezeti állapotának javulását, a különleges természeti értékek megőrzését.

Az infrastrukturális hiányosságok fejlődésgátló hatását jól példázza a Kárpátaljai Megyei Tanács kezdeményezésének sorsa is, amely Szinyák, Polena, Galambos, Saján és Vízköz természeti környezetének állami jelentőségű gyógyüdülő övezetté való nyilvánítására irányult. Az ezeken a területeken található gyógyító erőforrások ugyan lehetővé tennék a magasabb szintre lépést, a beadványt az illetékes hivatal mégis elutasította, mert az érintett területek nem rendelkeznek érvényes területrendezési tervvel, hosszú távú fejlesztési koncepcióval, mint ahogy azt a gyógyüdülő övezetéről szóló törvény megköveteli. Pedig az állami jelentőségű gyógyüdülő övezetté nyilvánítás hatékony előremozdítója lehetne a kárpátaljai gyógyturizmus fejlődésének. Annál is inkább, mert akkor az övezetekben alkalmazhatnák a gyógyüdülő övezeti adót, ami a 2011-ben bevezetett idegenforgalmi adó mellett további költségvetési bevételeket jelentene a helyi önkormányzatok számára. Ukrajnában 45 állami jelentőségű gyógyüdülő övezet található és csak 13 helyi jelentőségű, mint az értekezésben ismertetett kárpátaljai övezetek. Napjainkban folyamatban van ugyan ezek területrendezési tervének és komplex fejlesztési tervének kidolgozása, elkezdődött Szolyva város és a Szolyvai járás (beleértve a járás területén található Polyana gyógyüdülő övezet területét is) területrendezési tervének korrigálása és 20 évre való kidolgozása, de a konkrét eredmények még váratnak magukra. A területrendezési tervek és a kidolgozott fejlesztési koncepciók hiánya jellemzi a síkőzpontok fejlődését is. A sok esetben földspekulációkon alapuló beruházások az értékes természeti területek csökkenéséhez vezetnek.

A megvalósuló turisztikai beruházások megtérülési esélyeit gyengíti, hogy *nem adottak a turizmusfejlesztés infrastrukturális feltételei* a megye területének nagyobb részén. Gondolok itt elsősorban a vonalas infrastruktúra hiányosságaira, amelyek akadályozzák például egy-egy újonnan épült turisztikai komplexum jövedelmezőbb kihasználását, kínálatfejlesztését. *Mindez, meglátásom szerint, azt tükrözi, hogy Kárpátalján nem tudatos folyamatként, hanem eseti jellegűen zajlik a terület- illetve turizmusfejlesztés.*

Kitűnően példázza ezt az Ökörmezői járásban található Izki turisztikai komplexum. A valóban színvonalas szolgáltatásokat (sífelvonó, síkölcsönző, SPA, helyi túrák, bioételek) kínáló létesítményhez vezető kb. öt kilométeres burkolat nélküli mellékút még nyáron is nehezen járható. A komplexum helyi lakosokat képzetlenségük miatt, gyakorlatilag nem alkalmaz, miközben a munkanélküliség aránya – megyei viszonylatban – a legmagasabbak között van a járásban. Következésképpen az üdülőkomplexum létrehozása sem területfejlesztési szempontból sem a humánerőforrás ellátottság szempontjából nem megalapozott. Ezért a fejlesztés nem eredményezett közvetlen életminőségjavító hatásokat térségi szinten a helyi lakosok számára.

A helyi lakosság kizárása a turisztikai fejlesztésekből és azok pozitív hatásaiból a megye egész területére jellemző. A kárpátaljaiak saját tőke hiányában profitálni gyakorlatilag csak a földterületeik eladásából tudnak. Például a Saján környéki magántulajdonban álló almáskerteket, a nagybereznai legelőket eladták és teljesen felszámolták, helyükön turisztikai létesítmények épültek. Mindez a hagyományos tájgazdálkodás alapjainak megváltozását vonja maga után, ami hosszú távon a falusi gazdálkodók ellehetetlenüléséhez vezet. Nagyon kevés helyi lakos tud bekapcsolódni a turisztikai életbe, legfeljebb a falusi turizmus jelent számukra jövedelemszerző lehetőséget, illetve a helyben begyűjthető (gomba, bogyók) vagy megtermeszthető (gyümölcsök) és előállítható termékek feldolgozásából (lekvárok, aszalványok, állati eredetű élelmiszerek) származó bevételek.

Ha a turizmus területfejlesztési hatásait szeretnénk elemezni a régióban, akkor többnyire egymástól elszigetelt, lokális hatások bemutatására kell szorítkoznunk, amit a jelen kutatás során készített mélyinterjúk is alátámasztanak. Annak ellenére, hogy a turizmus ágazat fejlesztési lehetőségei megalapozottak Kárpátalján, közös koncepció hiányában elaprózódnak a pozitív tendenciák, és egymástól elkülönült, önálló életet élnek. Egy-egy sikeres turisztikai vállalkozás, kezdeményezés generál minőségi változásokat a területfejlesztésben is, de csak lokális szinten. A turizmus fejlődésének erősen érzékelhető humán vonzata is van, a fejlesztések sikere legtöbbször konkrét emberekhez kötődik. Egyértelműen kirajzolódnak az állami szerepvállalás hiányának negatív hatásai. Nincsenek turisztikai fejlesztésekre fordítható állami támogatások, pályázatok, ugyanakkor az állami turisztikai beruházások elenyészőek, a legtöbb esetben nem valósul meg együttműködés a turisztikai szolgáltatók és az állami szervek, önkormányzatok között.

A turizmus-, illetve a területfejlesztés terén általam szükségesnek ítélt beavatkozásokat az alábbiakban foglalnám össze:

– Az állami szerepvállalás növelése:

Kárpátalja fejlesztési irányvonalai és prioritásai mind regionális, mind térségi szinten kidolgozásra kerültek az elmúlt egy évtizedben. A regionális célprogramok alapján minden járás, városi önkormányzat megfogalmazta a maga fejlesztési stratégiáit. Ezek tartalmazzák a turizmus kínálati elemeinek fejlesztéséhez, a keresleti oldal igényének kielégítéséhez, a területfejlesztési politika célkitűzéseinek megvalósításához szükséges rövid-, közép- és hosszútávú fejlesztéseket. *Ezért, véleményem szerint ezek újrafogalmazása helyett sokkal inkább a megvalósítás mechanizmusaira kell fektetni a fő hangsúlyt.* Állami támogatási programok és pályázatok kidolgozására van szükség, amelyek lehetővé teszik az ágazat kiegyensúlyozott fejlődését.

– *Komplex gazdaságfejlesztés:*

Kárpátalja gazdasági felemelkedését nem lehet csupán a turizmus fejlesztésére alapozni. Az ipar fejlesztése a lakosság életszínvonalának emelkedését, továbbá fontos infrastrukturális fejlesztések megvalósítását eredményezi. Kiemelten fontos a megye földrajzi elhelyezkedéséből származó lehetséges gazdasági előnyök kiaknázása, például szabad gazdasági övezetek kialakításával.

– *Tudatos koncepció összehangolás:*

A gazdasági-, terület- illetve turizmusfejlesztési irányelvek összeegyeztetésével és ezek következetes betartásával elkerülhető egy-egy terület gazdasági lehetőségeinek ütközése a turisztikai, ökológiai fejlesztésekkel (lásd a szőlőtermesztés és ezzel párhuzamosan a borturizmus fejlesztése, és az aranybányászat újraindítása a Beregszászi dombvidéken). *A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a turizmus sokkal hatékonyabban járulna hozzá a területfejlesztéshez, ha összehangolt irányítás mellett átgondolt komplex fejlesztések valósulnának meg.*

5. A kutatás további irányai

A témakör további kutatásában az alábbi területek vizsgálatának szükségességét lehet megjelölni:

– *az Ukrajna függetlenné válásának időszakától napjainkig végbement konkrét területi, illetve turisztikai fejlesztések térségekre lebontott vizsgálata, megalapozottságuk, hasznosulásuk elemzése;*

– *a fejlesztési területek, térségek meghatározása, a jövőbeni támogatási források célzott bevonásának elősegítésére;*

– *a 2011-ben bevezetett idegenforgalmi adó hatékonyságának és lehetséges turizmusfejlesztési hatásainak vizsgálata;*

– *a természeti-társadalmi erőforrások turisztikai hasznosításának fellendítését szolgáló lehetőségek felkutatása (például turisztikai klaszterek megalakítása);*

– *TDM rendszer kialakítás lehetőségének vizsgálata a jelen kutatásban lehatárolt turisztikai térségekben;*

– *Kárpátalja, mint turisztikai desztináció beintegrálódási lehetőségeinek vizsgálata a Kárpát-medence turizmusába.*

Publikációs lista

TARPAI JÓZSEF

1. A disszertáció alapjául szolgáló publikációk

1.1. Közlemények, tanulmányok, könyvrészletek stb.

1. TARPAI J. (megjelenés alatt): Актуальні проблеми та перспективи розвитку транскордонного туризму на прикордонні з Євросоюзом [A határon átnyúló turizmus fejlődésének aktuális problémái és jövőképe az Európai Unió keleti külső határán]. – In. УСТИЧ С.І. (відп. ред.): Геополітика України: історія і сучасність. Інститут транскордонного співробітництва, 2013.
2. TARPAI J. (megjelenés alatt): *A határ menti turisztikai együttműködések fejlődése Kárpátalja részvételével az Európai Unió keleti határán.* – In. Acta Academiae Beregsasiensis, 2013, 1. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
3. TARPAI J. (megjelenés alatt): *Kárpátalja területfejlesztési stratégiájának turizmusfejlesztési hatásai.* – In. Modern Geográfia, 2013, 2.
4. TARPAI J. 2012: *A falusi turizmus fejlődésének hatása a vidékfejlesztésre Kárpátalján.* – In. HANUSZ Á. (szerk.): A turizmus területi dimenziói. Nyíregyháza, pp. 199–211.
5. TARPAI J. 2012: *Az ásványvizek hasznosításának hatása a turizmus fejlődésére Kárpátalján.* – In. BERGHAEUER S. – DNYISZTRJANSZKIJ M. – FODOR GY. – GÖNCZY S. – IZSÁK T. – MOLNÁR J. – MOLNÁR D.I. (szerk.): Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. Század Kelet-Közép-Európájában II. Beregszász, pp. 302–310.
6. TARPAI J. 2011: *Kárpátalja megye turizmusának fejlesztési lehetőségei a tetraéder-modell tükrében.* – In. KÓKAI S. (szerk.): Geográfiai folyamatok térben és időben: Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére. Nyíregyháza, pp. 433–455.
7. TARPAI J. 2010: *Kárpátalja turisztikai térségeinek lehatárolása és elemzése.* – In. BOKOR L. - MARTON G. - SZELESI T. - DR. TÓTH J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a Pécsi doktoriskolából VII, Publikon Kiadó, Pécs, pp. 193–203.
8. TARPAI J. 2010: *A területfejlesztés és a turizmus összefüggései Kárpátalján.* – In. HANUSZ Á. (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Tóth József geográfus professzor 70. születésnapjára. Nyíregyháza, pp. 207–221.

9. TARPAI J. 2009: *Turisztikai Desztinációs Menedzsment kialakítása az ukrán-magyar határrégióban*. – In. GULYÁS L. - GÁL J. (szerk.): Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. V. évf. 1-2. szám, Szeged, pp. 28–32.

1.2. Konferencia előadásokhoz kapcsolódó publikációk

1. TARPAI J. (megjelenés alatt): *Kárpátalja turizmusának természeti alapjai*. – In. Geográfia-2010-Pécs, VII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia.
2. TARPAI J. (megjelenés alatt): *A borkultúra és a gasztronómia szerepe Kárpátalja turizmusában*. – In. IV. Országos Turisztikai Konferencia, Szekszárd-Pécs.
3. TARPAI J. 2011: *Examples of regional cooperation through the establishment of TDM system in Transcarpathia*. – In. Conference proceedings: Experience exchange on TDM regions from Visegrad countries to Ukraine. Uzhgorod, pp. 44–55.
4. TARPAI J. 2011: *A TDM szervezetek munkájának összehangolása az ukrán-magyar határmenti régióban a 2012-es labdarúgó Európa-bajnokság kapcsán*. – In. HANUSZ Á. (szerk.): A helyi TDM szervezetek szerepe a desztináció turisztikai kínálatának fejlesztésében. Nyíregyháza, pp. 153–163.
5. TARPAI J. 2011: *Tourinfo irodák Kárpátalján*. – In. FRISNYÁK S. - GÁL A. (szerk.): Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Földrajzi tanulmányok. Nyíregyháza-Szerencs, pp. 421–440.
6. TARPAI J. 2010: *Potential and perspectives of tourism development in border regions of Hungary and Ukraine*. – In. Conference proceedings: Sustainable development Carpathians and other mountain regions of Europe. Uzhgorod, pp. 249–256.
7. TARPAI J. 2010: *Cross-border Cooperation at the Ukrainian-Romanian-Hungarian borderland, with special focus on tourism*. – In. HORGAI I. - SÜLI-ZAKAR I. (editors): Cross-border partnership with special regard to the hungarian-romanian-ukrainian tripartite border. Oradea-Debrecen, pp. 226–230.
8. TARPAI J. 2009: *Kárpátaljai turistaforgalom: kiutazó-, beutazó- és belföldi turizmus*. – In. GULYÁS L. (szerk.): A virtuális intézet Közép-Európa kutatására. Szeged-Kaposvár, pp. 183–189.
9. TARPAI J. 2009: *A népművészet és a vallási élet szerepe a turizmusban Kárpátalján*. – In. HANUSZ Á. (szerk.): Turisztikai desztináció “Desztinációs menedzsment”. Nyíregyháza, pp. 155–173.

2. Egyéb publikációk

2.1. Közlemények, tanulmányok, könyvrészletek stb.

1. TARPAI J. (edit.) 2011: *Experience exchange on TDM regoins from Visegrad countries to Ukraine*. Uzhgorod, 155 p.
2. TARPAI J. 2011: *Non-Governmental Organization „Ukrainian-Hungarian Regional Development Centre”*. – In. **Transcarpathia**, 2010/2011/3, pp. 69–71.
3. TARPAI J. 2011: *Beregszász útikönyv*. Misztecka linyija, Ungvár, 56 p.
4. TARPAI J. (szerk.) – ANGYALOSI S. – DANCS K. 2010: *Területi tervezés az ukrán-magyar határmenti térség összehangolt fejlesztésének érdekében*. Ungvár, 11 p.
5. TARPAI J. (szerk.) – NUSZER E. – DANCS K. 2010: *Befektetési lehetőségek Kárpátalján a környezeti és környezetvédelmi feltételek tükrében*. Ungvár, 47 p.
6. TARPAI J. – MARKOVICS V. 2009: *Transzkordonnyi mozsliivosztyi rozvitke transzportnoji logisztiki* [A közlekedési logisztika fejlesztésének határ menti lehetőségei]. Uzhgorod, 119 p.
7. TARPAI J. – MARKOVICS V. 2009: *Analiz sztanu vikorisztannya i zavantazsennya isznjujcsih KPP na ukrajinszko-uhorszkomu derzskordonyi* [A jelenleg működő magyar-ukrán határátkelők kihasználtsága]. Uzhgorod, 75 p.
8. TARPAI J. – MARCHENKO O. – GOLODNYAK O. 2008: *Kárpátalja. Útikönyv*. Kijev, 320 p.
9. TARPAI J. – MITRJAJEVA SZ. 2006: *Vpliv rozsirennya EU na transzskordonne szpivrobotnictvo Ukraini z centralynojevropejszkimi szuszidami* [Az EU bővítésének hatása Ukrajna határ menti együttműködésére a közép-európai szomszédaival]. In: VLASZJUK O. (szerk.): *Ukrajina: sztrategyicsnyi prioriteti. Analiticsnyi ocinki*. Kijev, pp. 438–449.
10. TARPAI J. 2006: *Intézményesített határon átnyúló kapcsolatok és szerepük az ukrán-magyar határ menti együttműködésben*. – In. RÁCZ SZ. (szerk.): *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 311–323.

2.2. Konferencia előadásokhoz kapcsolódó publikációk

1. TARPAI J. (megjelenés alatt): *Kárpátalja turisztikai desztinációinak osztálykirándulásként alkalmazható elemei*. – In. Tudomány napja tiszteletére rendezett PhD konferencia, Budapest.

2. TARPAL J. 2007: *Transzkordonne szpivrobotnictvo mizs Ukrajinoju ta Uhorscsinoju: sztan, problemi, perszpektivi* [Határ menti együttműködés Ukrajna és Magyarország között: állapot, problémák, jövőkép]. – In. ARTYOMOV I. (ed.): *Ukrajina na perehresztyi heopoliticsnyih interesziv: aktualnyi aszpekti, problemi*. Uzhgorod, pp. 210–224.
3. TARPAL J. 2007: *Vedennya senheszkoho rezsimu na ukrajinszko-uhorszkomu kordoni ta vidnovlennya szproscsenoho perehodu dlja hromadjan, jaki pprozsvajuty u prikordonnih rehionah* [A schengeni rendszer bevezetése az ukrán-magyar határon és a kishatárforgalom újraindítása a határmenti régiókban élők számára]. – In. *Pidhotovka novih cslenyiv EU – krajin-szuszigyiv Ukrajini – do vsztupu Senhen i vikliki dlja Ukrajini*. Uzhgorod, pp. 73–75.
4. TARPAL J. 2007: *Successful cross-border tourist projects in Carpathian Euroregion*. – In. *New opportunities for the cross-border tourism development in Carpathian Euroregion*, Uzhhorod, pp. 29–36.
5. TARPAL J. 2007: *Az eurorégiók és az euroregionális szervezetek szerepe és jövője a határmenti együttműködésben Ukrajna és az Eu között*. – In. GULYÁS L. (szerk.): *Régiók a Kárpát-medencében innen és túl*. Baja, pp. 466–475.
6. TARPAL J. 2007: *Usypisnyi transzkordonnyi turiszticsnyi proekti v Karpatszkomu rehioni* [Sikeres határ menti turisztikai projektek a Kárpátok régióban]. – In. ARTYOMOV I. (edit.): *Rehionalna politika i transzkordonne szpivrobotnictvo v jevro intehracijnij sztratehiji Ukrajini*. Uzhorod, pp. 437–446.
7. TARPAL J. 2006: *Transzkordonne szpivrobotnictvo mizs Ukrajinoju ta Uhorscsenoju i novi mozslivosztyi joho zdijsznennya pizslja rozsirennya Jevropejszkoho Szozju* [Határ menti együttműködés Ukrajna és Magyarország között és annak új lehetőségei az EU bővítése után]. – In. *Jevropejszki cinnosztyi ta konfeszijno-nacionalyna identicsnyisztyi naszelelnya ukrajinszkkih Karpát*. Uzhorod, pp. 96–106.

